

تحلیل دسترس پذیری کتابخانه‌های عمومی در منطقه ۲۰ تهران

حبیب‌اله فصیحی

استادیار، گروه آموزشی جغرافیای انسانی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران

fasihi@khu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۹/۱۵؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۳/۲۵

چکیده

هدف: در این تحقیق، وضعیت برخورداری منطقه ۲۰ تهران از کتابخانه‌های عمومی و کیفیت دسترسی شهروندان آن به این مراکز مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است.

روش: روش تحقیق توصیفی-پیمایشی از نوع کاربردی است. بخشی از داده‌های تحقیق از اسناد و اطلاعات دریافت شده از کتابخانه‌های عمومی به دست آمده و بخشی نیز از پیمایش حاصل شده‌اند. تحلیل‌های کمی با استفاده از شاخص‌های «نسبت پوشش» و «سرانه کتابخانه» صورت گرفته و ابزارهای Buffering و Euclidean Distance در سیستم اطلاعات جغرافیایی نیز برای ترسیم حوزه‌های پوشش کتابخانه‌ها و تحلیل دسترسی‌ها به کار گرفته شده‌اند.

یافته‌ها: در محدوده مطالعاتی از هر هکتار زمین شهری تنها به طور میانگین حدود ۴/۳۱ متر مربع به کاربری کتابخانه عمومی اختصاص یافته و سرانه فضای کتابخانه عمومی نیز ۰/۰۲۷ متر مربع است که تقریباً نصف استانداردهای شهری است. ۸۶/۱ درصد از مراجعه‌کنندگان وضعیت دسترسی به کتابخانه‌ها و ۷۴/۹ درصد ظرفیت آن‌ها را «بسیار خوب» و «خوب» ارزیابی کرده‌اند. حدود ۱۸ درصد از مساحت منطقه که ۱۸/۳۲ درصد جمعیت در آن به سر می‌برند، به کتابخانه‌های عمومی دسترسی ندارد. در حالی که در نیمی از مساحت منطقه که کمی بیش از نصف جمعیت به سر می‌برند، حوزه پوشش خدماتی دو یا سه کتابخانه هم‌پوشانی داشته است. ۲۰ درصد از جمعیت در فاصله ۱۰۰۰ متری از نزدیک‌ترین کتابخانه عمومی قرار داشته و از دسترسی مناسبی بهره‌مند نبوده‌اند.

اصالت/ ارزش: این تحقیق، عدم توازن در پوشش خدمات کتابخانه‌ای در منطقه ۲۰ تهران را آشکار ساخته و نشان داد که ایجاد توازن مستلزم توسعه کمی و کیفی کتابخانه‌های با درجات ۲ و بیشتر و احداث کتابخانه‌های جدید با رعایت دقیق ملاحظات مکان‌یابی به کمک ابزار GIS است. از این رو، ارزش و اهمیت این تحقیق در این است که نتایج آن می‌تواند به عنوان رهنمودی در ایجاد توازن و توسعه خدمات کتابخانه‌ای فراروی برنامه‌ریزان شهری قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها: دسترس‌پذیری، حوزه پوشش، عدالت فضایی، منطقه ۲۰ تهران.

Research on Information Science and Public Libraries; The Quarterly Journal of Iran Public Libraries Foundation; Vol. 25, No.2; Successive No. 97; Summer 2019; Pp. 233-256; Indexed in ISC, SID & MagIran.

تحقیقات اطلاع‌رسانی و کتابخانه‌های عمومی؛ فصلنامه علمی-پژوهشی؛ دوره ۲۵، شماره ۲، پیاپی ۹۷، تابستان ۱۳۹۸ ص ۲۳۳-۲۵۶ نمایه‌شده در ISC, SID, MagIran

Analyzing the Public Libraries' Accessibility in the Municipality of District 20 of Tehran

Habibollah Fasihi

Assistant professor, Department of Geographical sciences,
Kharazmi University, Tehran, Iran

fasihi@khu.ac.ir

Received: 6th December 2017; Accepted: 15th June 2019

Abstract

Purpose: This paper aims to investigate the status of district 20 of Tehran in terms of the availability of public libraries and access of its residents to library services.

Method: In this research, an analytical–descriptive method was used to analyze the public libraries' accessibility in the municipality of district 20 of Tehran. Parts of the data have been obtained from the documents of the libraries and parts of it have been obtained through a survey done within the area of study. The quantitative analyses were conducted using the indexes “per capita library” and “land use coverage”, and the tools “Buffering” and “Euclidean Distance” in GIS were used in order to draw the coverage areas of any library and determine the accessibility of parcels and population.

Findings: Within the area of study, public libraries covered only 4.31 m² per hectare of the lands and per capita space of them are 0.027 m² that is approximately 50 percent of the urban planning standard scores. 86.1% of the users assess the access to libraries as “good” and “very good”, and 74.9% of them believed that the libraries have “good” or “very good” capacity. Furthermore, 18% of the areas and 18.32% of the population do not have access to any public library whereas 55.14% of the lands and 51.1% of the residents are accessible by at least 2 library covered area. 20% of the population reside within a distance of more than 1000 meters from the nearest public library and have not had an appropriate level of accessibility.

Originality/value: This research showed that there is a lot of disparity in the coverage of library services in the district 20 of Tehran and revealed that providing a balance in this regard requires developing quantitatively and qualitatively the libraries with the score 2 and more and establishing new libraries through complying precisely with the considerations of locating with the aid of GIS tools. Therefore, the importance of this research lies in that its findings and results can be used by urban planners as guidelines to create a balanced distribution of library services

Keywords: Accessibility, Coverage area, Spatial justice, District 20 of Tehran.

مقدمه

کتاب مهم‌ترین وسیله پرورش ذهن و فکر، عامل گسترش علم و دانش و منبع تربیت و فرهنگ است. فرهنگ نوین بشری حاصل میراث گذشتگان است که به صورت مکتوب در لابه‌لای صفحات کتاب‌های ضبط‌شده در کتابخانه‌ها نگهداری می‌شود. هیچ چیز نمی‌تواند جای محتویات کتابخانه‌ها را که شامل کتاب و سایر مواد مکمل کتاب است بگیرد. امروزه نقش کتابخانه‌های عمومی به عنوان بخشی از نظام آموزشی و مرکز گردآوری و نشر دانش، مرکز مطالعات تفنی و حرفه‌ای و به عنوان کانون توسعه دانش و فرهنگ بر همگان آشکار است و کارکرد کتابخانه‌ها به عنوان یکی از زیرساخت‌های جامعه اطلاعاتی و سیستم خودآموزی سواد اطلاعاتی پررنگ‌تر از گذشته نمایان است.

کتابخانه نهادی اجتماعی است که با مشارکت در ذخیره‌سازی، حفاظت و اشاعه پیشینه‌های مکتوب، دیداری-شنیداری و الکترونیکی در خدمت تعلیم و تربیت و توسعه سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، علمی و فرهنگی جامعه قرار می‌گیرد (غفوری، ۱۳۹۳). کتابخانه‌های عمومی به عنوان نهادهای اجتماعی با گردآوری، سازمان‌دهی و نگهداری دانش مدون بشری، امکان رشد اندیشه، شکوفایی استعداد و باروری ذهن خلاق انسان پویا و جستجوگر را فراهم می‌کنند. این نهادها دانش، اطلاعات و آثار خلاقانه را با استفاده از یک رشته منابع و خدمات تهیه کرده و به صورتی برابر و یکسان به دور از تأثیر نژاد، ملیت، سن، جنس، مذهب، زبان، ناتوانی، وضع اقتصادی و وضعیت شغلی و درجات تحصیلی و سواد، در دسترس عموم قرار می‌دهند (جیل، ۱۳۸۶).

اگرچه جوامع پیوسته به سمت رقومی شدن و غلبه اینترنت پیش می‌روند، اما کتابخانه‌های سنتی همچنان نقش دیرین خود را به عنوان یک مکان مهم، محل ملاقات، محل دسترسی به منابع فناورانه و مرکز فرهنگی حفظ کرده‌اند. این مکان‌ها به ویژه برای جوانانی که در سطح متوسطه و عالی تحصیل می‌کنند از نظر فراهم کردن امکان مطالعه تفریحی، دسترسی به محتوای آموزشی و کمک آموزشی و دسترسی به رایانه در یک فضای عمومی سالم اهمیت دارند (فرانک^۱، ۲۰۱۷). در سرتاسر جهان کتابخانه‌ها برای دسترسی آزاد و عادلانه همگانی به

1. Frank

اطلاعات در قالب‌های نوشتاری، الکترونیک یا دیداری-شنیداری مورد توجه قرار گرفته‌اند. آن‌ها با عرضه محتوای جذاب و مرتبط برای همهٔ سنین و سطوح تحصیلی در ایجاد محیط آموزش و ارتقای سطح سواد نقش اساسی دارند. کتابخانه‌ها این مسئولیت اجتماعی را بر عهده دارند که خدماتی عرضه دارند که پلی میان موانع اجتماعی، سیاسی و اقتصادی ایجاد می‌کند. آن‌ها به شناخت، به کارگیری و تفسیر اطلاعات متناسبی که فرصت‌های آموزش را در تمام طول زندگی فراهم می‌آورد کمک کرده و موجبات ارتقای سطح سواد، افزایش اطلاعات شهروندان، غنی‌سازی تفریحات، تخیلات خلاقانه، تحقیقات انفرادی، تفکر انتقادی و درنهایت توانمندی را در دنیایی که هر روز پیچیده‌تر می‌شود فراهم می‌آورند (کرولاک^۱، ۲۰۰۵). این موضوع قویاً پذیرفته شده است که دسترسی بیشتر به کتاب سبب مطالعهٔ بیشتر شده و مطالعهٔ بیشتر، باعث ارتقای سطح سواد جامعه خواهد شد (کراشن^۲، ۲۰۰۴). از این رو، منطقی است که بپذیریم دسترسی بیشتر به کتاب به معنای مطالعهٔ بیشتر خواهد بود. تحقیقات زیادی بر این امر صحت گذاشته و به رابطهٔ مثبت بین کیفیت کتابخانه و تحقق کار مطالعه پی برده‌اند (کراشن، ۲۰۰۴؛ لنسی^۳، ۲۰۰۴؛ مک کوایلن^۴، ۱۹۹۸).

امروزه جامعه‌ای مترقی و پیش‌رونده خواهد بود که در کنار مؤسسات آموزشی قوی و سایر امکانات آموزشی و پژوهشی از کتابخانه‌های عمومی توانمند و دارای منابع غنی و مجهز به سیستم‌ها و فناوری‌های نوین برخوردار باشد. در غیر این صورت، نخواهد توانست خود را به‌عنوان یک جامعهٔ اطلاعاتی پیشرفته مطرح کرده و در تمامی ابعاد علمی، اجتماعی، سیاسی و غیره به پیشرفت قابل ملاحظه‌ای نایل شود. فلسفهٔ وجودی کتابخانه‌های عمومی خدمت به افراد در راستای توسعهٔ همه‌جانبه جامعه است (باباغیبی، ۱۳۸۸). می‌توان انتظار داشت که میزان استفاده از امکاناتی چون کتابخانه‌ها متناسب با دسترس‌پذیری این مراکز و سطح ارائهٔ خدمات آن‌ها تغییر یابد. ارائهٔ خدمات فراگیر بستگی تام و تمامی به مقدار تسهیلات، سطح ارائهٔ خدمات و دیگر جنبه‌های جذابی دارد که استفادهٔ افراد را تحت تأثیر قرار می‌دهند. فاصله نیز متغیر مهمی در میزان استفاده است. ترکیب سطح تأمین خدمات و فاصله، تعیین‌کنندهٔ قابلیت دسترسی به امکانات است که در ارتباط با استفاده از آن‌ها نیز قرار می‌گیرد (اوتنرمان و لیندزی^۵، ۲۰۰۸).

1. Krolak

2. Krashen

3. Lance

4. Mc Quillan

5. Ottensmann & Lindsey

ارزیابی دسترس‌پذیری جغرافیایی به این مراکز در نواحی مسکونی اطلاعاتی حیاتی در اختیار می‌گذارد که می‌تواند در برنامه‌ریزی ارائه مطلوب خدمات کارساز باشد، زیرا شناخت دقیق‌تری از نواحی با دسترسی کمتر یا بیشتر به دست داده و نابرابری‌های اجتماعی و فضایی از این حیث را آشکار می‌سازد (اپاریسیو^۱ و همکاران، ۲۰۰۸).

اهمیت کتابخانه‌های عمومی به‌عنوان بخشی از فضای عمومی شهرها در برنامه‌ریزی شهری برای برنامه‌ریزان به‌خوبی شناخته شده است (برندستون^۲، ۲۰۱۳: ۱). به همین دلیل، در طرح‌های توسعه شهری، همواره میزان متناسبی از زمین برای احداث و توسعه کتابخانه‌های عمومی اختصاص می‌یابد. در قوانین شهری اغلب نقاط جهان، یکی از وظایف شهرداری‌ها احداث، نگهداری و توسعه کتابخانه‌های عمومی است. در کشور ما نیز به‌موجب ماده ۶ قانون تأسیس و نحوه اداره کتابخانه‌های عمومی، شهرداری‌ها مکلفند نیم درصد از کل درآمد خود را به کتابخانه‌ها اختصاص دهند (نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور، ۱۳۹۰) و در ماده ۱۸ آیین‌نامه اجرایی قانون تأسیس و نحوه اداره کتابخانه‌های عمومی نیز جاهای محروم در اولویت توجه قرار گرفته‌اند (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۳). وجود این قوانین نشانگر اهمیت توجه به توسعه کتابخانه‌های عمومی و توزیع متوازن آنهاست. به همین دلیل، آگاهی از توزیع فضایی کتابخانه‌ها و دسترس‌پذیری آنها در سطح نواحی و مناطق شهری از اهمیت بالایی برخوردار بوده و با توجه به نقش اصلی و تعیین‌کننده فاصله در دسترس‌پذیری مراکز خدمات شهری، این مقاله هدف تحلیل دسترس‌پذیری کتابخانه‌های عمومی در منطقه ۲۰ شهرداری تهران با تأکید بر نقش و تأثیر فاصله این مراکز تا محل سکونت را پی گرفته است.

«عدالت فضایی»^۳ بر تفاوت سطح خدمات و امکانات نواحی متمرکز است و سنجه «عدالت»^۴ عموماً با شاخص «دسترس‌پذیری»^۵ مورد محاسبه قرار می‌گیرد که بیش از هرچیز با مسافت یا زمان رسیدن و یا هزینه صرف شده برای دستیابی به یک خدمت تعیین می‌شود. از این جهت، تفاوت دسترسی واحدهای فضایی در مقیاس‌های کوچکی چون خیابان، محله و مانند آن، شاخص مهمی برای ارزیابی عدالت فضایی است (یوان، زو و وانگ^۶، ۲۰۱۷). دسترس‌پذیری به میزان سهولت دستیابی به یک خدمت یا رسیدن به یک مکان و نیز میزان

1. Aparicio

2. Aberndtson

3. Spatial equity

4. Equity

5. Accessibility

6. Yuan, Xu & Wang

فرصت نسبی برای تعامل یا تماس با یک پدیده مثل پارک یا کتابخانه (گریگوری^۱، ۱۹۸۶) مربوط می‌شود. وقتی ابعاد اجتماعی و اقتصادی مدنظر قرار گیرند، آنچه به این مفهوم مربوط است همان عدالت توزیعی^۲ است که به انصاف و عدالت در توزیع و موقعیت اشاره دارد (اسمیت^۳، ۱۹۸۶). عدالت یک مفهوم ذهنی است که مورد تفاسیر چندگانه و گاه رقابت‌جویانه قرار گرفته است. برخی محققان چهار دسته اصلی از عدالت را در رابطه با تخصیص منابع مشخص کرده‌اند که عبارتند از: برابری^۴، جبران/نیازمبنای^۵، تقاضا^۶ و بازار^۷. عدالت بر پایه برابری به دو طریق قابل اعمال است. نخست، برابری داده‌ها یعنی تخصیص به شکل برابر صرف نظر از ویژگی‌های اجتماعی اقتصادی ناحیه جغرافیایی و یا ساکنان. مفهوم اخیر مشابه تصور فرصت‌های برابر است که به موجب آن، نواحی و ساکنان، تسهیلات و امکانات برابر دریافت می‌دارند. دوم، برابری ستانده‌ها که برخلاف مورد اول نیازمند برابری شرایط پس از دریافت خدمات است و آنچه را که در اثر خدمات عمومی فراهم آمده عاید ساکنان شده را اندازه‌گیری می‌کند. برابری داده‌ها به ندرت به برابری ستانده‌ها منجر می‌شود و برعکس (نیکلاس^۸، ۲۰۰۱). دیدگاه این تحقیق به عدالت فضایی، «برابری فرصت‌هاست» که به موجب آن شهروندان صرف نظر از ویژگی‌های اجتماعی-اقتصادی، رضایت یا توانایی پرداخت و ملاک‌های مشابه بهره‌یکسانی می‌برند.

درباره موضوع تحلیل مکانی و دسترس‌پذیری کتابخانه‌ها تحقیقات متعددی صورت گرفته که به مواردی از آن‌ها اشاره می‌شود.

محمودزاده و نوری (۱۳۹۶) به کمک الگوریتم فازی و GIS، توزیع فضایی کتابخانه‌های عمومی شهر تبریز را مورد بررسی قرار داده و دریافته‌اند سطح دسترسی نامناسب بوده و تعداد و توزیع آن‌ها نیز جواب‌گوی تقاضای فعلی نیست. صدرا و پاشاپور (۱۳۹۵) در پژوهش خود با عنوان تحلیل فضایی-مکانی مکان‌گزینی کتابخانه‌های عمومی منطقه چهار کلان‌شهر تبریز از مدل‌های تصمیم‌گیری چندمعیاره فازی و امکانات سیستم اطلاعات جغرافیایی استفاده کرده و چهار پهنه بهینه برای این کار مشخص کرده‌اند. فصیحی (۱۳۹۳) در تحقیقی وضعیت توزیع فضایی کتابخانه‌های عمومی در سطح استان‌های کشور را بررسی و از شاخص‌هایی چون

1. Gregory
4. Equality
7. Market

2. Distributional equity
5. Compensatory/ need-based
8. Nicholas

3. Smith
6. Demand

ضریب جینی و ضریب مکانی استفاده کرده است. نتایج تحقیق وی نشان داد که در سطح استان‌ها، توزیع کتابخانه‌های عمومی از توازن نسبی برخوردار است. اسمعیل‌پور و همکاران (۱۳۹۲) توزیع فضایی کتابخانه‌های عمومی شهر یزد را مطالعه کرده و از ضرایب آنتروپی، جینی، موران و گری استفاده کرده‌اند. نتیجه تحقیق آنان نشان داده که در این زمینه ناهماهنگی و نابرابری وجود دارد و الگوی تمرکز کتابخانه‌ها از نوع تصادفی به سمت پراکنده با تمرکز پایین است. همچنین نواحی ۲ و ۳ برخوردارترین و نواحی ۱ و ۳ محروم‌ترین هستند. مطیعی (۱۳۹۲) توزیع خدمات کتابخانه‌ای در استان مرکزی را با استفاده از شاخص ضریب جینی بررسی کرده و نتیجه گرفته است برابری نسبتاً مطلوبی در این زمینه در استان مرکزی وجود دارد. رهنما و آقاجانی (۱۳۸۸) توزیع فضایی کتابخانه‌های عمومی شهر مشهد را با استفاده از مدل‌های تحلیل فضایی و تکنیک‌های خودهمبستگی فضایی بررسی کرده و دریافته‌اند که توزیع کتابخانه‌ها در مشهد ناعادلانه است و الگویی پراکنده دارد.

معصومی و فرج‌زاده (۱۳۸۵)، با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی، توزیع فضایی کتابخانه‌های عمومی در منطقه ۱۲ شهرداری تهران را بررسی کرده و نتیجه گرفته‌اند که کتابخانه‌ها به‌نحو متناسبی توزیع نشده و امکانات و تسهیلات آن‌ها پاسخ‌گوی نیازها نیست. فرانک (۲۰۱۷) در تحقیقی با استفاده از شیوه‌های رگرسیون آماری، دسترسی طبقات سنی و جنسی مختلف به کتابخانه‌ها را در ناحیه بوستون بزرگ^۱ ایالات متحده بررسی کرده است. رابرت^۲ و همکاران (۲۰۰۰) در تحقیقی نقش کتابخانه‌های عمومی در توسعه اقتصاد محلی در ایالت کانزاس آمریکا را بررسی کرده و نتیجه گرفته‌اند که این مراکز توانسته‌اند با حمایت از کسب و کارهای محلی در توسعه اقتصادی مؤثر باشند. راتان^۳ (۲۰۱۶) توزیع فضایی کتابخانه‌ها، سرانه امکانات کتابخانه‌ای و نقش این مراکز در دستیابی روستاییان به اطلاعات حیاتی موردنیاز در توسعه و افزایش بهره‌وری در کشاورزی در پنجاب هند را مورد پژوهش قرار داده است. آیتاک و داکمسی^۴ (۲۰۱۷) در تحلیل فضایی کتابخانه‌های عمومی شهر استانبول ضمن ارزیابی توزیع کتابخانه‌های موجود دریافته‌اند که حمایت از تأسیس کتابخانه مخصوصاً در پیرامون شهر ضرورتی حیاتی داشته و نیز بایستی سطح خدمات کتابخانه‌های موجود ارتقا یابد.

1. Greater Boston metro area

2. Robert

3. Rattan

4. Aytac & Dokmeci

پارک^۱ (۲۰۱۲) در پژوهش خود با استفاده از تحلیل‌های توصیفی و آماری نشان داده است که مسافت تا حدودی بر عضویت در کتابخانه‌ها تأثیر دارد. همچنین، استفاده گروه‌های سنی مختلف از کتابخانه با فاصله ارتباط داشته و نیز ویژگی‌های خانوار از نظر تعداد فرزند و سطح تحصیلات با مسافت جابه‌جایی برای دسترسی به کتابخانه ارتباط دارند. یوسل^۲ (۲۰۱۶) نیز در تحقیقی وضعیت کتابخانه‌های عمومی استانبول در قیاس با استانداردهای موجود را مورد ارزیابی قرار داده و همچنین کیفیت دسترسی به آن‌ها را بررسی کرده است.

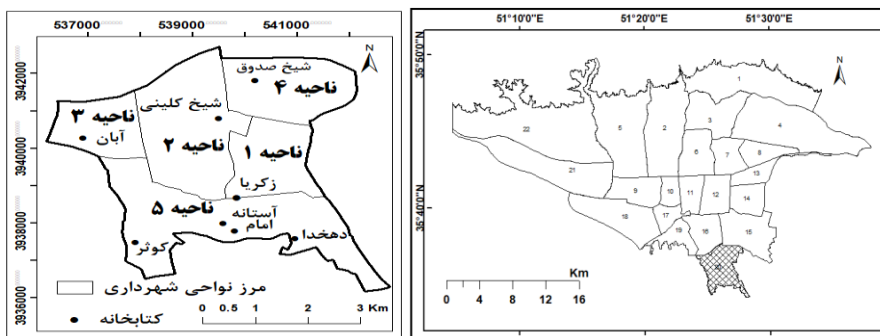
وجه تمایز این تحقیق استفاده هم‌زمان از داده‌های اسنادی و پیمایشی، استفاده از روش‌های کمی آماری در تلفیق با ابزارهای تحلیل فضایی در سیستم اطلاعات جغرافیایی و تحلیل فاصله و دسترسی‌ها به کمک آن‌هاست که در پژوهش‌های گذشته کمتر به این‌گونه مورد عمل قرار گرفته است. یافته‌های تحقیق با اجرای این روش‌ها وضعیت توزیع فضایی خدمات کتابخانه‌ای و دسترس‌پذیری آن‌ها را روشن می‌سازد و انتظار می‌رود نتایج حاصل‌شده یاریگر برنامه‌ریزان شهری باشد تا بتوانند با مکان‌یابی دقیق کتابخانه‌های دیگری که در آینده در منطقه احداث می‌شوند و شناسایی نیازها در توسعه کمی و کیفی کتابخانه‌های موجود، برنامه‌هایی جامع و دقیق، در راستای پوشش خدمات کتابخانه‌ای آحاد شهروندان ارائه کنند.

روش پژوهش

روش تحقیق توصیفی-پیمایشی از نوع کاربردی است. منطقه ۲۰ شهرداری تهران محدوده مطالعاتی این تحقیق است. این منطقه جنوبی‌ترین منطقه شهری شهرداری تهران است که در سال ۱۳۹۵ حدود ۳۶۵۲۵۹ نفر جمعیت داشته است. وسعت این محدوده ۲۲/۵ کیلومتر مربع داخل محدوده شهری و ۱۷۸ کیلومتر مربع حریم بوده و همچنین این منطقه دارای پنج ناحیه داخل محدوده و دو ناحیه خارج محدوده و ۲۰ محله است (شهرداری منطقه ۲۰، ۱۳۹۶). با توجه به اینکه نواحی شش و هفت از این ناحیه اراضی بایر و زراعی حریم بوده و یا مشتمل بر مجموعه‌های صنعتی و انباری و سکونتگاه‌های محدود پراکنده هستند، در تحقیق وارد نشده و

1. Park 2. Yücel

حدود ۲۲/۵ کیلومتر مربع از آن که شامل نواحی یک تا پنج هستند به‌عنوان محدوده مطالعاتی انتخاب شده است. در شکل ۱، موقعیت منطقه ۲۰ شهر تهران و همچنین موقعیت کتابخانه‌های عمومی در این منطقه قابل مشاهده است.

شکل ۱. موقعیت منطقه ۲۰ در شهر تهران

شکل ۲. موقعیت کتابخانه‌های عمومی در منطقه ۲۰

داده‌های پژوهش از سه منبع فراهم آمده‌اند. منبع نخست، اطلاعات دریافت‌شده از مدیریت کتابخانه‌های مورد مطالعه است. دوم، ابزار پرسش‌نامه محقق‌ساخته که توسط نمونه آماری به تعداد ۳۸۰ نفر (بر مبنای مدل کوکران) از جامعه آماری ۲۸۰۹۵ نفری اعضای فعال کتابخانه‌ها تکمیل شده است. روایی صوری پرسش‌نامه با استفاده از نظرات دو نفر از متخصصان کتابخانه‌های عمومی و دو نفر متخصص حوزه جغرافیای شهری تکمیل و تأیید شده و پایایی آن با محاسبه ضریب آلفای کرونباخ به میزان ۰/۸۷۵ تأیید شد. روش نمونه‌گیری به صورت تصادفی طبقه‌ای بوده که به نسبت مساوی جنسیت انتخاب شده‌اند. منبع سوم داده‌ها فایل‌های اطلاعاتی بلوک‌های جمعیتی سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵ محدوده مطالعاتی از مرکز آمار ایران و شیپ‌فایل قطعات آماری از شهرداری تهران بوده است.

شاخص «نسبت پوشش» به‌عنوان نمایانگر وضعیت نواحی از نظر وضعیت زمین تحت کاربری کتابخانه از روی فرمول اول محاسبه شده است.

اول:

$$CV = \frac{SL * 10000}{SR}$$

CV: نسبت پوشش (میزان زمین تحت کاربری کتابخانه در هر هکتار زمین)

SL: مساحت کتابخانه (متر مربع)

SR: مساحت ناحیه یا منطقه (متر مربع)

شاخص سرانه کتابخانه بیانگر متوسط سهم هر فرد ساکن از زمین تحت کاربری کتابخانه است که به کمک فرمول دوم محاسبه شده است.

دوم:

$$LP = \frac{SL}{PR}$$

LP: سرانه کتابخانه (متر مربع به ازای هر فرد ساکن)

PR: جمعیت ناحیه یا منطقه (نفر)

فاصله استاندارد میان کتابخانه و محل سکونت در طرح پژوهشی‌ای که توسط دانشگاه تهران به کارفرمایی نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور انجام شده بین ۱/۶ تا ۲ کیلومتر تعیین شده است (معاونت پژوهشی دانشگاه تهران، ۱۳۹۷). با توجه به معیار یادشده، در این تحقیق برای درجات شش گانه کتابخانه‌ها از درجه یک تا درجه شش، حوزه پوشش خدمتی به ترتیب برابر با ۲۰۰۰ متر، ۱۹۲۰ متر، ۱۸۴۰ متر، ۱۷۶۰ متر، ۱۶۸۰ متر و ۱۶۰۰ متر در نظر گرفته شده است. حوزه‌های پوشش خدمتی کتابخانه‌ها به کمک ابزار بافری در سیستم اطلاعات جغرافیایی ترسیم شده و حوزه‌های تحت پوشش و خارج از پوشش و همچنین محدوده‌های تحت هم پوشانی حوزه پوشش خدمتی دو یا چند کتابخانه تعیین و تحلیل شده‌اند. همچنین، با ترسیم بافرهایی به فاصله‌های یادشده و انطباق آن‌ها با بلوک‌های جمعیتی، میزان جمعیتی که در فاصله معینی از کتابخانه سکونت داشته‌اند محاسبه شده است. از ابزار Euclidean Distance سیستم اطلاعات جغرافیایی نیز برای ترسیم نقشه فضاها و تحلیل‌های مربوط استفاده شده است.

یافته‌ها

در محدوده مورد مطالعه هشت کتابخانه عمومی وجود دارد که سه باب از آن‌ها تحت پوشش و مدیریت سازمان فرهنگی-هنری شهرداری است، چهار باب زیر نظر نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور اداره می‌شوند و کتابخانه آستانه حضرت عبدالعظیم (ع) نیز مستقل است. در جدول ۱ مشخصات کتابخانه‌ها آمده است.

تحقیقات اطلاعاتی کتابخانه‌های عمومی

تحلیل دسترس‌پذیری کتابخانه‌های عمومی در منطقه ۲۰ تهران

جدول ۱. مشخصات کلی کتابخانه‌های عمومی منطقه ۲۰ شهرداری تهران

تعداد امانت در سال ۱۳۹۵	تعداد تقریبی مراجعه کننده در ماه	تعداد صندلی	تعداد عضو (نفر)	تعداد کتاب (جلد)	مساحت بنا (متر مربع)	مساحت زمین (متر مربع)	درجه	ناحیه شهرداری محل کتابخانه	کتابخانه
۱۵۰۰۰	۷۰۰۰	۴۵۰	۱۰۱۵۷	۱۲۰۰۰۰	۴۸۰۰	۱۰۰۰	یک	پنج	آستانه
۳۵۰۰۰	۲۰۰۰	۳۰۰	۱۹۴۰	۳۷۰۰۰	۲۲۰۰	۷۵۰	دو	سه	۱۳ آبان
۲۴۴۵۳	۱۵۰۰	۳۰۰	۳۱۸۰	۵۴۵۷۹	۲۲۰۰	۴۲۰۰	دو	چهار	شیخ صدوق
۱۰۵۰۰	۱۵۰۰	۲۴۴	۷۴۸۲	۱۷۲۰۰	۱۱۰۰	۲۰۰۰	دو	دو	شیخ کلینی
۲۲۰۰۰	۳۰۰۰	۹۰	۳۲۲۲	۲۰۰۰۰	۵۸۰	۳۰۰	پنج	یک	زکریا
۱۲۶۰۰	۱۲۰۰	۸۰	۹۱۴	۱۵۰۰۰	۷۸۰	۴۵۰	پنج	پنج	امام خمینی
۱۸۰۰۰	۹۰۰	۱۱۳	۱۲۰۰	۱۴۰۰۰	۴۶۰	۵۴۰	پنج	پنج	دهخدا
۲۰۰۰۰	۲۳۰	۱۲۰	۱۳۰۰	۲۳۰۰۰	۴۵۰	۴۵۰	شش	پنج	کوثر
۱۵۷۵۵۳	۱۷۳۳۰	۱۶۹۷	۲۹۳۹۵	۳۰۰۷۷۹	۱۲۵۷۰	۹۶۹۰	-	-	مجموع

مأخذ: آمارهای دریافت‌شده از مدیریت کتابخانه‌ها و محاسبات نگارنده

جدول ۲. نسبت زمین و سرانه زمین تحت کاربری کتابخانه عمومی در سطح نواحی شهرداری

شاخص سرانه کتابخانه (متر مربع)	شاخص نسبت پوشش (متر مربع در هکتار)	مساحت کتابخانه‌ها (متر مربع)	جمعیت	مساحت ناحیه (هکتار)	نواحی شهرداری
۰/۰۰۴	۱/۰۰	۳۰۰	۸۰۷۷۷	۲۹۹/۱	یک
۰/۰۱۷	۳/۴۳	۲۰۰۰	۱۲۰۳۸۵	۵۸۲/۵	دو
۰/۰۱۴	۳/۱۱	۷۵۰	۵۲۵۶۵	۲۴۰/۹	سه
۰/۰۸۹	۱۱/۱۵	۴۲۰۰	۴۷۴۲۰	۳۷۶/۷	چهار
۰/۰۳۸	۳/۲۵	۲۴۴۰	۶۴۱۰۸	۷۵۰/۶	پنج
۰/۰۲۷	۴/۳۱	۹۶۹۰	۳۶۵۲۵۹	۲۲۴۹/۷	کل منطقه

مأخذ: آمارهای دریافت‌شده از مدیریت کتابخانه‌ها و شیپ فایل بلوک جمعیتی با محاسبات نگارنده

در منطقه ۲۰ شهرداری تهران، نواحی شش و هفت عمدتاً محدوده‌های زراعی، حریم و صنعتی کارگاهی هستند که در این تحلیل وارد نشده‌اند. نواحی یک تا پنج از این منطقه در حدود

۲۲۴۹۷۰۶۱ متر مربع مساحت دارند (شهرداری منطقه ۲۰، ۱۳۹۸) که با توجه به مساحت زمین زیرپوشش کتابخانه‌های عمومی (۹۶۹۰ متر مربع)، شاخص نسبت پوشش ۴/۳۱ متر مربع به دست می‌آید، یعنی به‌طور متوسط در ازای هر یک هکتار زمین شهری به‌طور میانگین حدود ۴/۳۱ متر مربع به کاربری کتابخانه عمومی اختصاص یافته است. بالاترین رقم به منطقه چهار شهرداری اختصاص دارد که با برخورداری از کتابخانه بزرگ شیخ صدوق، این شاخص ۱۱/۱۵ متر مربع به دست آمده است. در ناحیه پنج، با وجود قرار داشتن ۴ کتابخانه از مجموع ۸ کتابخانه در آن و وجود کتابخانه بزرگ آستانه، وسعت زیاد ناحیه سبب شده است که شاخص مورد اشاره تنها ۳/۲۵ متر مربع باشد. استقرار صرف کتابخانه کوچک زکریا با کمتر از ۳۰۰ متر مربع در ناحیه یک شهرداری کمترین رقم شاخص یعنی ۱ متر مربع از زمین تحت کاربری کتابخانه به ازای هر هکتار زمین را نمایان ساخته که کمترین رقم در میان نواحی است. در نواحی دو و سه نیز رقم از حد متوسط منطقه (۴/۳۱) پایین تر است.

سرانه زمین تحت کاربری کتابخانه عمومی در منطقه ۲۰ برابر با ۰/۰۲۷ متر مربع است که تقریباً نصف استانداردهای شهری پیشنهاد شده از سوی شهرسازان و برنامه‌ریزان شهری است. مطابق استانداردهای فوق، سرانه فضای کتابخانه ۰/۰۵ تا ۰/۰۷ متر مربع و گاه تا ۰/۴ متر مربع پیشنهاد می‌شود (شیعه، ۱۳۶۹: ۱۷۷). اما مطابق استانداردهای ایفلا، برای جمعیت‌های بیش از ۱۰۰ هزار نفر، در ازای هر ۱۰۰۰ نفر ۲۸ متر مربع فضای کتابخانه مورد نیاز است (عازم، ۱۳۸۶ به نقل از میرکی، ۱۳۹۱). براین اساس، حداقل فضای کتابخانه‌ای مورد نیاز در محدوده مطالعاتی ۱۰۲۹۳ متر مربع به دست می‌آید، درحالی که وضع موجود سال ۱۳۹۶ رقم ۱۲۵۷۰ را نشان می‌دهد که فراتر از استاندارد ایفلا است. به لحاظ سرانه، در میان نواحی، ناحیه پنج شهری با رقم ۰/۱۲۶ وضعیت بهتری داشته و رقم مربوط به آن بیش از ۳/۵ برابر رقم میانگین منطقه است. پس از آن، به ترتیب نواحی سه، چهار، دو و یک قرار دارند و رقم سرانه بهره‌مندی از فضای کتابخانه‌های عمومی در آن‌ها به ترتیب ۰/۰۵۲، ۰/۰۲۲، ۰/۰۱۱ و ۰/۰۰۹ متر مربع است.

مطابق رهنمودهای ایفلا، شایسته است در ازای هر نفر ۱/۵ تا ۲/۵ جلد کتاب در کتابخانه‌های عمومی موجود باشد (اشرفی، ۱۳۷۵ به نقل از میرکی ۱۳۹۱). براین اساس، کتابخانه‌های عمومی محدوده مطالعاتی دست کم بایستی دارای ۵۵۱۴۰۰ جلد کتاب باشند، درحالی که تنها به میزان ۵۵ درصد از این تعداد در آن‌ها کتاب عرضه شده و سرانه‌ای کمتر از یک جلد کتاب (۰/۸۲ جلد) را نشان می‌دهند.

اطلاعات پیمایش صورت گرفته از نمونه آماری بیانگر آن است که میانگین سنی مراجعه کنندگان ۲۴/۲۲، میانۀ سنی آن‌ها ۲۱ و نمای سنی ۱۸ سال است. به لحاظ تحصیلات، اکثریت (۴۴/۸ درصد) مراجعه کنندگان به کتابخانه‌های عمومی محدوده شهرداری منطقه ۲۰ تهران را افراد دارای تحصیلات پایان دوره متوسطه یا دانش‌آموزان سال آخر این مقطع تشکیل می‌دهند. پس از آن، اکثریت (۲۳/۴ درصد) با دانش‌آموزان پایین‌تر از این مقطع است. دانشجویان دوره کارشناسی یا افراد دارای مدرک کارشناسی در مرتبه بعد، ۲۱/۸ درصد از مراجعه کنندگان را تشکیل می‌دهند، ۸/۷ درصد مدرک کارشناسی ارشد و بالاتر داشته یا دانشجوی این مقاطع بوده و بالاخره افراد دارای تحصیلات حوزوی و کاردانی به ترتیب ۰/۸ و ۰/۵ درصد از مراجعه کنندگان بوده‌اند. به لحاظ شغلی، بیش از نیمی از مراجعه کنندگان دانش آموز و دانشجو بوده، ۲۷/۹ درصد خود را فاقد شغل معرفی کرده، ۱۹/۴ درصد کارمند و معلم بوده و ۲/۲ درصد شغل آزاد داشته‌اند. این اطلاعات نشانگر آن است که غالب مراجعه کنندگان به کتابخانه‌های عمومی دانش‌آموزان و دانشجویانی هستند که از فضای کتابخانه برای مطالعه متون درسی و به ویژه برای مطالعه و کسب آمادگی برای شرکت در آزمون‌های ورودی استفاده می‌کنند. چنان که بر اساس اطلاعات پیمایش، ۸۴/۱ درصد از آنان تنها برای استفاده از سالن مطالعه به کتابخانه مراجعه داشته و یا در کنار اهداف دیگر، چنین مقصودی نیز دنبال کرده‌اند. برای ۳۸ درصد مراجعه کنندگان، امانت گرفتن کتاب به عنوان یک هدف صرف یا مقصودی در کنار مقاصد دیگر مطرح بوده و برای ۱۵/۴ درصد، مطالعه جراید هم یکی از دلایل مراجعه به کتابخانه بوده است.

در نمونه آماری، حدود یک‌سوم افراد (۲۹/۲ درصد) در هر ماه بیش از ۲۰ بار به کتابخانه مراجعه می‌کردند، و تقریباً همین تعداد (۲۸/۳ درصد) در هر ماه ۵ بار یا کمتر مراجعه داشته‌اند. ۲۲/۷ درصد بین ۱۰ تا ۲۰ بار و ۲۰/۸ درصد نیز بین ۵ تا ۱۰ بار در ماه به کتابخانه مراجعه می‌کردند. ۱۵/۱ درصد از مراجعه کنندگان در هر ماه به طور متوسط ۱۰ ساعت و یا کمتر از این مقدار وقت خود را در کتابخانه صرف می‌کردند. ۱۳/۶ درصد بین ۱۰ تا ۲۰ ساعت در ماه، ۱۴/۸ درصد بین ۲۰ تا ۵۰ ساعت، ۱۸/۷ درصد بین ۵۰ تا ۱۰۰ ساعت، ۲۰/۱ درصد بین ۱۰۰ تا ۲۰۰ ساعت و ۱۷/۷ درصد نیز بیش از ۲۰۰ ساعت در ماه از کتابخانه استفاده می‌کرده‌اند. این اطلاعات نیز گویای آن است که کتابخانه‌ها اغلب مراجعه کنندگانی دارد که اوقات زیادی را

در این فضا می‌گذرانند، به طوری که در هر ماه حدود یک‌سوم مراجعه‌کنندگان بیش از ۲۰ بار و فراتر از ۱۰۰ ساعت وقت خود را در یک کتابخانه خاص می‌گذرانده‌اند.

تقریباً نیمی از نمونه آماری (۴۵/۶ درصد) کتابخانه محل مراجعه را از نظر وجود ظرفیت کافی «بسیار خوب» دانسته‌اند، ۲۹/۳ درصد آن را «خوب» ارزیابی کرده، ۱۸/۲ درصد «متوسط» دانسته، ۶/۲ درصد «بد» و ۰/۷ درصد بسیار بد ارزیابی کرده‌اند. ارزیابی مراجعه‌کنندگان از ظرفیت کتابخانه (وجود صندلی کافی) محل مراجعه به شرح جدول ۳ بوده است.

جدول ۳. ارزیابی نمونه آماری مراجعه‌کنندگان از ظرفیت کتابخانه (درصد)

طیف/کتابخانه	آستانه	۱۳ آبان	شیخ صدوق	کلینی	زکریا	امام خمینی	دهخدا	کوثر
بسیار خوب	۳۰/۲	۷۷/۳	۲۰/۴	۵۲/۲	۲۰/۴	۴۴/۴	۷۸/۲	۴۸/۷
خوب	۴۰/۸	۱۵/۲	۳۲/۷	۲۵/۳	۳۲/۷	۳۵/۸	۱۳/۸	۱۴/۵
متوسط	۲۶/۶	۵/۷	۳۱/۲	۲۰/۰	۳۱/۲	۱۹/۱	۸/۰	۲۴/۴
بد	۱/۸	۱/۸	۲۱/۴	۱/۱	۱۰/۲	۰/۷	۰	۱۱/۴
بسیار بد	۰/۶	۰	۰	۰/۴	۵/۵	۰	۰	۰

اطلاعات جدول ۳ حاکی از آنست که تنها در دو کتابخانه کلینی و زکریا که در مرکز پرتراکم جمعیتی منطقه قرار گرفته‌اند کمبود ظرفیت مطرح بوده و در کتابخانه آستانه نیز به لحاظ محیط فیزیکی مناسبی که سبب کثرت مراجعه‌کنندگان از مسافت‌های دور شده تا حدودی مشکل کمبود جا مشهود است.

جدول ۴. ارزیابی نمونه آماری مراجعه‌کنندگان از وضعیت دسترسی کتابخانه (درصد)

طیف/کتابخانه	آستانه	۱۳ آبان	شیخ صدوق	کلینی	زکریا	امام خمینی	دهخدا	کوثر
بسیار خوب	۳۳/۳	۲۵/۲	۲۸/۹	۶۳/۳	۴۴/۳	۴۲/۸	۴۸/۸	۶۰/۶
خوب	۴۰/۶	۲۶/۲	۲۸/۲	۳۲/۳	۴۲/۴	۴۸/۸	۲۵/۹	۳۰/۱
متوسط	۲۱/۴	۳۴/۱	۳۲/۸	۴/۴	۱۰/۰	۱۵	۱۸/۶	۸/۸
بد	۳/۶	۹/۹	۷/۹	۰	۳/۳	۰	۶/۷	۰/۵
بسیار بد	۱/۱	۴/۶	۲/۲	۰	۰	۰	۰	۰

تحقیقات اطلاعاتی کتابخانه‌های عمومی

تحلیل دسترسی پذیری کتابخانه‌های عمومی در منطقه ۲۰ تهران

به لحاظ دسترسی، ۴۴/۵ درصد وضعیت دسترسی به کتابخانه محل مراجعه را «بسیار خوب»، ۴۰/۶ درصد «خوب»، ۱۲/۳ درصد «متوسط» و ۱/۸ درصد «بد» و ۰/۸ درصد «بسیار بد» ارزیابی کرده‌اند. البته با توجه به اینکه نمونه آماری از اعضای فعال مراجعه کننده به کتابخانه انتخاب شده‌اند نمی‌توان به‌طور قطع قضاوت کرد که کتابخانه‌های عمومی محدوده مطالعاتی از وضعیت دسترسی مناسبی برخوردار هستند، چراکه ممکن است افرادی که دسترسی مناسبی نداشته‌اند به کتابخانه مراجعه نکرده و در شمول نمونه آماری آورده نشده باشند. بدترین وضعیت دسترسی از آن کتابخانه کلینی است که در کنار بزرگراه قرار گرفته و بالطبع دسترسی نامناسبی را برای سکونتگاه‌های آن سوی بزرگراه و موجبات نگرانی را برای خانوارها در مراجعه فرزندان را فراهم آورده است. کتابخانه ۱۳ آبان در متتالیه یکی از خیابان‌های فرعی و کم‌عرض محله ۱۳ آبان واقع شده و از یک طرف به کشتزارها منتهی می‌شود و وضعیت دسترسی مطلوبی ندارد. کتابخانه دهخدا نیز به دلیل قرار گرفتن در حاشیه محله علاین و فاصله طولی زیاد بسیاری از سکونتگاه‌ها با آن، امکان دسترسی کمتر مناسبی را در قیاس با بقیه عرضه داشته است. در مقابل، کتابخانه شیخ صدوق در کنار یک بوستان وسیع و در حدفاصل دو میدان اصلی محله دولت‌آباد بهترین شرایط دسترسی را عرضه می‌دارد.

اطلاعات پیمایش در مورد فاصله میان محل سکونت و کتابخانه‌ای که در هنگام پیمایش به آن مراجعه کرده بودند به شرح جدول ۵ بوده است.

جدول ۵. فاصله محل زندگی تا کتابخانه در میان مراجعه کنندگان به کتابخانه‌های منطقه ۲۰ شهرداری تهران

میانگین منطقه	نام کتابخانه و درصد مراجعان								فاصله (متر)
	کوثر	دهخدا	امام	زکریا	کلینی	صدوق	آبان	آستانه	
۵/۲	۲۱/۵	۱/۱	۹/۲	۵/۹	۲/۴	۸/۸	۸/۲	۰/۹	کمتر از ۲۰۰
۸/۹	۳۴/۳	۹/۳	۱۲/۶	۱۵/۱	۳/۵	۱۱/۳	۱۵/۱	۵/۲	۵۰۰
۱۱/۸	۲۵/۶	۲۴/۵	۱۲/۱	۱۲/۳	۱۱/۴	۱۰/۱	۱۲/۱	۹/۱	۷۰۰
۱۶/۵	۱۲/۳	۲۲/۱	۱۱/۸	۱۹/۳	۱۱/۵	۱۵/۲	۱۵/۳	۲۰/۲	۱۰۰۰
۱۴/۷	۵/۲	۲۴/۸	۱۲/۹	۲۱/۷	۲۲/۳	۱۲/۱	۱۰/۳	۸/۸	۱۵۰۰
۱۳/۵	۱/۱	۱۱	۱۷/۲	۸/۲	۲۰/۴	۱۴/۴	۱۱/۹	۱۱/۸	۲۰۰۰
۱۲/۹	۰	۷/۲	۱۵/۷	۶/۴	۱۶/۱	۱۳/۳	۱۳/۸	۱۴/۴	۳۰۰۰
۱۶/۵	۰	۰	۹/۲	۱۱/۱	۱۲/۲	۱۴/۸	۱۳/۳	۲۷/۲	بیشتر از ۳۰۰۰

ماخذ: اطلاعات پیمایش

حدود ۷۰ درصد (۷۰/۶ درصد) از مراجعه‌کنندگان در فاصله ۲۰۰۰ متر یا کمتر و نیمی از آن‌ها در فاصله ۱۲۷۰ متر و کمتر از آن از کتابخانه به سر می‌برده‌اند. همچنین، ۲۹/۴ درصد از فاصله ۳۰۰۰ متر و بیشتر به کتابخانه مراجعه کرده‌اند. در کتابخانه آستانه حضرت عبدالعظیم (ع) که مجهزترین کتابخانه و تنها کتابخانه درجه یک در محدوده مطالعاتی است، نزدیک به یک سوم (۲۷/۲ درصد) از مراجعه‌کنندگان ۳۰۰۰ متر یا بیشتر و بیش از نصف (۵۶ درصد) مراجعه‌کنندگان ۲۰۰۰ متر یا بیشتر بین محل سکونت و کتابخانه یادشده فاصله داشته‌اند. این در حالی است که در دو کتابخانه دهخدا و کوثر که درجه پنج و شش تلقی می‌شوند، مراجعه‌کننده چندان فراتر از فاصله ۲۰۰۰ متر وجود نداشته است. ضریب همبستگی میان معکوس درجه کتابخانه و میزان مراجعه‌کنندگان از مسافت ۲۰۰۰ متر و بیشتر برابر ۰/۸۴۲ به دست آمد و نشان می‌دهد در کتابخانه‌های دارای فضا و تجهیزات بیشتر، افراد زیادتری از مسافت‌های دورتر جذب شده‌اند. به عبارت دیگر، کتابخانه‌های دارای درجه بهتر حوزه جذب وسیع‌تری داشته‌اند.

جدول ۶. رابطه میان فاصله محل سکونت تا کتابخانه و مدت زمان استفاده از کتابخانه

مدت زمان استفاده (ساعت در ماه)					فاصله کتابخانه تا منزل (متر)
بیش از ۲۰۰	۲۰۰-۱۰۰	۱۰۰-۵۰	۵۰-۲۰	۲۰-۱۰	
درصد از کل مراجعه‌کنندگان به کتابخانه					
۱/۱	۰/۸	۰/۵	۰/۷	۲/۱	کمتر از ۲۰۰
۱/۵	۲/۵	۱/۸	۰/۸	۲/۳	۵۰۰
۳/۳	۲/۴	۱/۷	۱/۲	۳/۲	۷۰۰
۳/۱	۴/۵	۳/۸	۱/۷	۳/۴	۱۰۰۰
۲/۱	۳/۸	۳/۸	۲/۵	۲/۵	۱۵۰۰
۲/۶	۳/۴	۳/۶	۲/۲	۱/۷	۲۰۰۰
۲/۶	۳/۴	۲/۸	۳/۲	۰/۹	۳۰۰۰
۱/۸	۴/۴	۵/۷	۳/۹	۰/۷	بیش از ۳۰۰۰
+۰/۰۸	+۰/۶۴	+۰/۷۹	+۰/۹۷	-۰/۰۸۰	ضریب همبستگی فاصله و زمان

ماخذ: اطلاعات پیمایش و محاسبات نگارنده

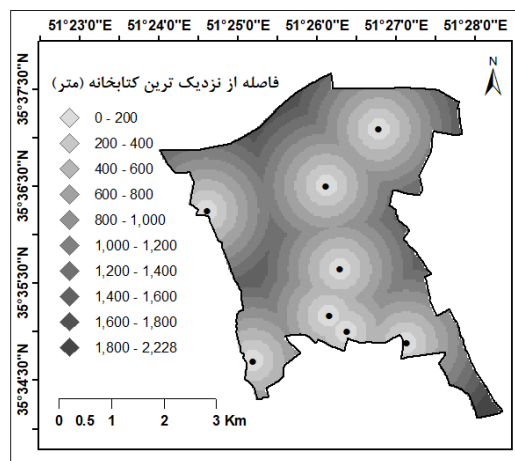
جدول ۶ گویای آن است که بین دو دسته متغیر «فاصله منزل تا کتابخانه» و «نسبت افرادی که در فواصل مختلف، ۱۰ تا ۲۰ ساعت در ماه از کتابخانه استفاده می‌کنند همبستگی معکوس وجود دارد، به این معنا که به موازات افزایش فاصله بین محل سکونت و کتابخانه، نسبت افرادی که ۱۰ تا ۲۰ ساعت در ماه از کتابخانه استفاده می‌کنند کمتر می‌شود. برعکس، وقتی مدت

تحقیقات اطلاعاتی کتابخانه‌های عمومی

تحلیل دسترس‌پذیری کتابخانه‌های عمومی در منطقه ۲۰ تهران

زمان استفاده در ماه به ۲۰ تا ۵۰ و ۵۰ تا ۱۰۰ ساعت افزایش می‌یابد، ضریب همبستگی مثبت و معنی‌دارتر می‌شود. به عبارت دیگر، هرچه فاصله بین منزل و کتابخانه بیشتر باشد، نسبت افرادی که ۲۰ ساعت و بیشتر در ماه از کتابخانه استفاده می‌کنند زیاده‌تر می‌شود. در فاصله بیشتر از ۳۰۰۰ متر، تقریباً بین این دو دسته متغیر رابطه‌ای وجود ندارد.

به منظور تحلیل حوزه‌های دسترس کتابخانه‌ها با توجه به عامل فاصله، با استفاده از ابزار Euclidean Distance سیستم اطلاعات جغرافیایی، فضاهای هم‌فاصله با کتابخانه‌ها به صورت شکل ۳ ترسیم شده است.

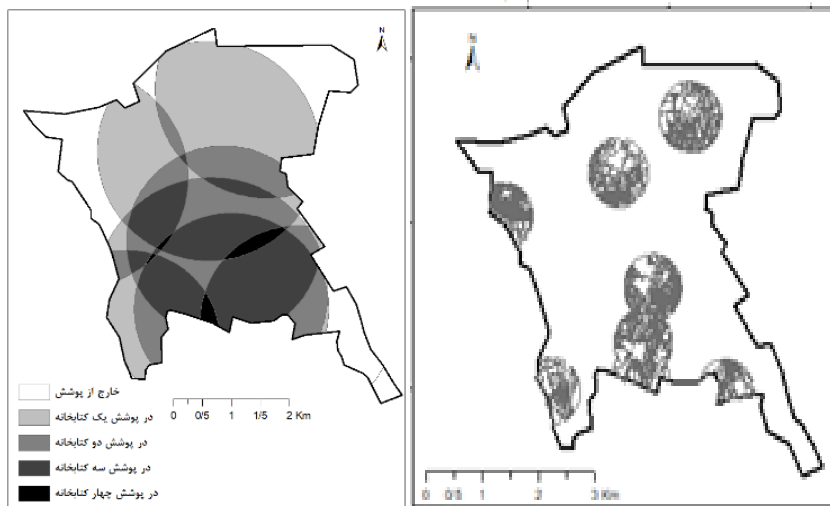

شکل ۳. فضاهای هم‌فاصله از نزدیک‌ترین کتابخانه

همان‌طور که در شکل ۳ مشخص است، در سطح منطقه ۲۰ شهرداری، دورترین محل‌های سکونت از کتابخانه حداکثر ۲۲۲۸ متر فاصله شعاعی تا نزدیک‌ترین کتابخانه دارند. این نقاط در حواشی منطقه قرار گرفته‌اند. با توجه به اینکه در سه جهت پیرامونی این منطقه شهرداری فضاهای غیرسکونتگاهی با کاربری صنعتی، کارگاهی و زراعی قرار دارند و در آن‌ها کتابخانه‌ای وجود ندارد و در مرز شمالی نیز بزرگراه آزادگان امکان دسترسی به خدمات کتابخانه‌ای مناطق ۱۵ و ۱۶ را نیز منتفی ساخته است، می‌توان نتیجه گرفت که خدمات کتابخانه‌ای عمدتاً در مرکز این منطقه برقرار بوده و حواشی منطقه کمبود و نارسایی دارند.

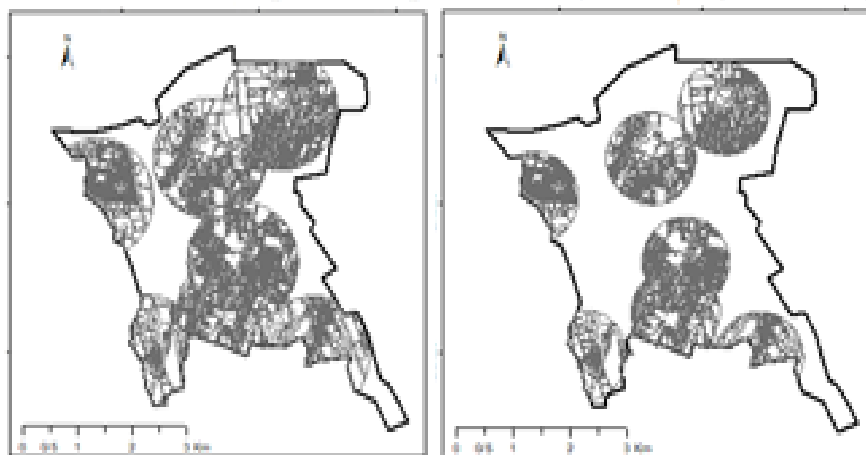
نتایج حاصل از محاسبات روی حوزه‌های دسترسی کتابخانه‌ها بر مبنای بافرهای ترسیم شده با معیارهای پیش‌گفته (شکل ۴) حاکی از آنست که ۳۵۸ هکتار (۱۸ درصد) از مساحت

محدوده مطالعاتی که در آن ۶۷۳۶۲ نفر (۱۸/۳ درصد از جمعیت) سکونت دارند در حوزه پوشش خدماتی کتابخانه‌های عمومی قرار نمی‌گیرند. همان‌طور که در شکل ۴ آشکار است، قسمت‌های فاقد دسترسی حاشیه‌های جنوب‌غربی، شمال‌غربی و شمال‌شرقی منطقه ۲۰ شهرداری تهران را شامل می‌شود. ۳۵/۷ درصد از مساحت محدوده مطالعاتی که در آن ۲۷/۶ درصد از جمعیت (۱۰۱۴۷۵ نفر) به سر می‌برند، در حوزه پوشش خدماتی فقط یک کتابخانه عمومی قرار دارد. در ۱۹/۷ درصد مساحت که ۸۶۳۷۱ نفر یعنی ۲۳/۵ درصد جمعیت منطقه زندگی می‌کنند، حوزه پوشش خدماتی دو کتابخانه با یکدیگر هم‌پوشانی داشته و ۲۶/۳۹ درصد جمعیت ساکن که در ۵۰۲/۷ هکتار از مساحت محدوده مطالعاتی به سر می‌برند در حوزه دسترسی سه کتابخانه قرار می‌گیرند. در نهایت ۱۵۳۷۱ نفر (۴/۱۸ درصد) از جمعیت محدوده مطالعاتی که در ۳۳۹/۹ هکتار از مساحت منطقه سکونت دارند، تحت حوزه پوشش خدماتی چهار کتابخانه عمومی بوده و در حوزه دسترسی چهار کتابخانه قرار دارند. همچنین، مطابق محاسبات منطبق بر شکل‌های ۴ تا ۶، ۳۷/۱ درصد از جمعیت منطقه، در شعاع حداکثر ۵۰۰ متر از کتابخانه‌های عمومی، ۶۲/۶ درصد در شعاع حداکثر ۷۵۰ متری و ۸۶/۸ درصد در شعاع حداکثر ۱۰۰۰ متر از کتابخانه‌های عمومی سکونت دارند.

شکل ۵. بلوک‌های جمعیتی ۵۰۰ متری کتابخانه‌ها و هم‌پوشی آن‌ها

شکل ۴. حوزه‌های دسترسی کتابخانه‌ها

شکل ۶. بلوک‌های جمعیتی ۷۵۰ متری کتابخانه‌ها

شکل ۷. بلوک‌های جمعیتی ۱۰۰۰ متری کتابخانه‌ها

نتیجه‌گیری

شاخص‌های «نسبت پوشش» و «سرانه کتابخانه» در محدوده مطالعاتی از استانداردهای برنامه‌ریزی شهری فاصله زیادی داشته، اما شاخص «سرانه کتابخانه» تا حدودی بالاتر از استانداردهای ایفلاست، ضمن آنکه سرانه کتاب موجود در کتابخانه کمتر از میزان قابل قبول استانداردهای ایفلا است. غالب مراجع‌کنندگان به کتابخانه‌های عمومی منطقه را دانش‌آموزان، دانشجویان و داوطلبان آزمون‌های ورودی تشکیل می‌دهند و اکثر آنان برای استفاده از سالن قرائت برای مطالعه متون درسی خود از کتابخانه استفاده می‌کنند. مراجع‌کنندگان در مجموع وضعیت کتابخانه‌ها را از نظر دسترسی و وجود فضای صندلی کافی مناسب ارزیابی کرده‌اند. محل سکونت اغلب مراجع‌کنندگان حدود ۲۰۰۰ متر یا کمتر از کتابخانه فاصله داشته و متوسط فاصله محل سکونت و کتابخانه محل مراجعه ۱۲۴۵ متر بوده است. ۱۸ درصد از مساحت و ۱۸/۳۲ درصد جمعیت در خارج از حوزه دسترسی کتابخانه‌ها قرار می‌گیرد. با عنایت به اینکه حوزه‌های دسترسی مجاور این محدوده مربوط به کتابخانه‌های درجه ۲ هستند، تجهیز این کتابخانه‌ها و ارتقای آن‌ها به درجه یک این کاستی را برطرف نخواهد کرد و بنابراین تکمیل دسترسی‌ها مستلزم احداث کتابخانه‌های جدید است. نیمی از جمعیت در حوزه پوشش خدماتی

دو یا سه کتابخانه سکونت دارند. همچنین، با عنایت به اینکه معمولاً حداکثر فاصله مطلوب از کتابخانه عمومی ۱۰۰۰ متر در نظر گرفته می‌شود، ۲۰ درصد از جمعیت محدوده مطالعاتی در فاصله‌ای بیشتر از این مقدار سکونت داشته و فاصله مناسبی از نزدیک‌ترین کتابخانه عمومی ندارند.

محدوده مطالعاتی از یک سو نیازمند احداث کتابخانه‌های جدیدی است که پیشنهاد می‌شود به کمک سیستم اطلاعات جغرافیایی و استفاده از لایه‌های اطلاعاتی دقیق مکان‌یابی شوند و اهتمام لازم در تخصیص زمین مناسب از سوی شهرداری معمول شود. از سوی دیگر، اغلب کتابخانه‌های موجود به ویژه کتابخانه‌های تحت مدیریت نهاد کتابخانه‌های عمومی که اکنون در درجات سه تا شش قرار دارند به لحاظ کمی و کیفی نیازمند توسعه هستند.

منابع

- اسمعیل پور، نجما؛ دستا، فرزانه و ایرجی، سمانه (۱۳۹۲). تحلیل توزیع فضایی کتابخانه‌های عمومی شهر یزد. جغرافیا و برنامه‌ریزی، ۱۹(۲)، ۱-۲۴.
- غفوری، محبوبه (۱۳۹۳). نقش کتابخانه‌ها در توسعه فرهنگی کشور. ره‌آورد کتابخانه. شماره پنجم. مرداد و شهریور، ۹-۱۱، بازیابی شده در تاریخ ۱۳۹۶/۸/۲۴ از <http://library.iranology.ir/Magazin/Gozaresh5.pdf>
- باباغیبی، نجمه (۱۳۸۸). نقش کتابخانه‌های عمومی در توسعه سواد اطلاعاتی شهروندان. بازیابی شده در تاریخ ۱۳۹۶/۸/۱۶ از <http://yon.ir/cj8jg>
- جیل، فیلیپ (۱۳۸۶). خدمات کتابخانه‌های عمومی: رهنمودهای ایفلا/یونسکو برای توسعه (علی شکویی، مترجم). تهران: نشر چاپار.
- رهنما، محمدرحیم و آقاجانی، حسین (۱۳۸۸). تحلیل توزیع فضایی کتابخانه‌های عمومی در شهر مشهد. فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی، ۱۲(۲)، ۲۸-۲.
- شیعه، اسماعیل (۱۳۶۹). مقدمه‌ای بر مبانی برنامه‌ریزی شهری. تهران: انتشارات دانشگاه علم و صنعت، چاپ اول.
- شهرداری منطقه ۲۰ تهران (۱۳۹۶). اطلاعات جغرافیایی و آماری از منطقه و نواحی شهرداری. بازیابی شده در تاریخ ۱۳۹۸/۳/۱۲ از <http://region20.tehran.ir/>
- صدرا، فاطمه و پاشاپور، حجت (۱۳۹۵). تحلیل فضایی-مکانی مدل‌های تصمیم‌گیری چندمعیاره فازی در مکان‌گزینی کتابخانه عمومی (مورد مطالعه: منطقه چهار کلانشهر تبریز). فصلنامه جغرافیایی سرزمین، ۱۳(۱)، ۱۰۸-۹۳.

- فرج‌زاده اصل، منوچهر و مرضیه، معصومی (۱۳۸۵). تحلیل فضایی کتابخانه‌های عمومی منطقه ۱۲ با استفاده از GIS. فصلنامه مدرس علوم انسانی، ۱۰(۱)، ۱۹۰-۲۱۱.
- فصیحی، حبیب‌اله (۱۳۹۳). نابرابری‌های فضایی دسترسی به کتابخانه‌های عمومی در کشور. تحقیقات اطلاع‌رسانی و کتابخانه‌های عمومی، ۲۰(۲)، ۲۱۱-۲۲۸.
- محمودزاده، حسن و نوری، الهه (۱۳۹۶). بررسی توزیع فضایی کتابخانه‌های عمومی شهر ارومیه با استفاده از الگوریتم‌های فازی و GIS با تاکید بر عدالت اجتماعی. تحقیقات اطلاع‌رسانی و کتابخانه‌های عمومی، ۲۳(۴)، ۴۶۵-۴۴۱.
- مرکز آمار ایران (۱۳۹۵). نتایج نهایی سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵ شهر تهران. تهران: انتشارات مرکز آمار ایران.
- معاونت پژوهشی دانشگاه تهران (۱۳۹۷). گزارش طرح آمایش سرزمینی کتابخانه‌های عمومی کشور؛ دستورالعمل تعیین محدوده‌های خدمت. تهران: نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور.
- مطیعی، محسن (۱۳۹۲). بررسی توزیع امکانات و منابع کتابخانه‌ای با بهره‌گیری از شاخص اقتصادی ضریب جینی (مورد کاوی اداره کل کتابخانه‌های عمومی استان مرکزی). تحقیقات اطلاع‌رسانی و کتابخانه‌های عمومی، ۱۹(۴)، ۴۷۷-۴۹۲.
- میرکی، صفورا؛ فامیل روحانی، علی‌اکبر و چشمه سهرابی، مظفر (۱۳۹۱). بررسی تطبیقی وضعیت کتابخانه‌های عمومی شهرستان‌های استان کردستان در مقایسه با استانداردهای ایفلا. دانش‌شناسی، ۵(۲)، ۷۱-۸۴.
- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (۱۳۸۳). آیین‌نامه اجرایی قانون تأسیس و نحوه اداره کتابخانه‌های عمومی کشور. بازبایی شده در تاریخ ۱۳۹۶/۸/۲۶ از <http://rc.majlis.ir/fa/law/show/124646>
- نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور (۱۳۹۰). مجموعه دستورالعمل‌های اداره کتابخانه‌های عمومی. تهران: مؤسسه انتشارات کتاب نشر.

References

- Aberndtson, M. (2013). *Public libraries and place making*. IFLA WLIC. Retrieved September 18, 2017 from <http://library.ifla.org/224/1/081-berndtson-en.pdf>.
- Apparicio, Ph., Abdelmajid, M., Riva, M., & Shearmur, Richard (2008). Comparing Alternative Approaches to Measuring the Geographical Accessibility of Urban Health Services: *Distance Types and Aggregation-Error Issues*. *International Journal of Health Geography*, 7(1), 171-184.
- Aytac, H., & Dokmeci, V. (2007). Spatial analysis of library system and proposal for new Libraries in Istanbul. *European Planning Studies*, 15, 8, 1127-1137. DOI: 10.1080/09654310701448253.
- Babagheibi, N. (2009). The roles of public libraries in developing the information literacy of Iranians. Retrieved November 7, 2017, from <http://yon.ir/cj8jg>. (in Persian)

- Deutsche, R. (2012). The question of public space. Retrieved December 9, 2018 from http://iwalewapublicspace.files.wordpress.com/2012/02/rosalyn-deutsche_-the-question-of-_public-space_.pdf
- Esmacelpour, N., Dasta, F., & Iraj, S. (2013). Analysis of Spatial Distribution of Public Libraries in the City of Yazd. *Geography and urban planning*, 19(2), 1-24. (in Persian)
- Farajzadeh, M., & Masoomy, M. (2006). Spatial analysis of public library in No. 12 district of Tehran using GIS. *Modarres of Humanities (MJSP)*, 10(1), 190-211. (in Persian)
- Fasihi, H. (2014). A Study of Public Libraries Distribution Inequality in the Provinces of Iran. *Research on Information Science and Public Libraries*, 20(2), 211-228. (in Persian)
- Frank S. L. (2017). Public Library Accessibility. Retrieved November 15, 2017 from <http://frankli.com/gis>.
- Gregory, D. (1986). Accessibility. In R.J. Johnston, D. Gregory, & D. R. Stoddart (Eds.), *The Dictionary of Human Geography* (2nd ed.). Oxford, England: Blackwell.
- Iran Public Libraries Foundation (2011). *Directives on the administration of public libraries*. Tehran: Ketab-e Nashr Publication. (in Persian)
- Iranian Statistical Center (2016). *2016 Iranian Population and Housing Census (Final Results from Tehran city)*. Tehran: Iranian Statistical Center Publication. (in Persian)
- Gill, P. (2009). *The public library service: IFLA/UNESCO guidelines for development* (A. Shakoei, Trans). Tehran: Chapar Publication. (in Persian)
- Krashen, S. (2004). *The power of reading*. Portsmouth, NH, & Westport, CT: Heinemann and Libraries Unlimited.
- Krolak, L. (2005). *The Role of Libraries in the Creation of Literate Environments*. UNESCO.
- Lance, K. (2004). *The impact of school library media centers on academic achievement*. In C. Kuhlthau (Ed.), *School Library Media Annual* (pp. 188-197). Westport, CT: Libraries Unlimited.
- Mahmoudzadeh, H., & Noori, E. (2017). Assessment of Spatial Distribution of Public Libraries in Urmia Using Fuzzy Algorithms and GIS with a particular Emphasis on Social Justice *Research on Information Science and Public Libraries*, 23(4), 441-465. (in Persian)
- McQuillan, J. (1998). *The literacy crisis: False claims and real solutions*. Portsmouth, NH: Heinemann.
- Miraky, S., Famil Rohani, A. k., & Cheshme Sohrabi, M. (2011). A Comparative Study of Public Libraries of Kurdistan Province with IFLA Standards. *Quarterly Journal of Knowledge Studies*, 5(2), 71-84. (in Persian)
- Motiei. M. (2013). A Study of the Distribution of Library Resources in Public Libraries of Markazi Province through Gini Coefficient. *Research on Information Science and Public Libraries*, (4) 19, 477-492. (in Persian)

- Municipality of the District 20 of Tehran (2017). Geographical data from district 20 and its regions. Retrieved June 2, 2019 from <http://region20.tehran.ir/> (in Persian)
- Nicholas, S. (2001). Measuring the Accessibility and Equity of Public Parks: A Case Study Using GIS. *Managing Leisure*, (6) 4, 201-202.
- Ottensmann, J. R., & Lindsey, G. (2008). A use-based measure of accessibility to linear features to predict urban trail use. *Journal of Transport and Land Use*, 1(1), 41-63.
- Park, S. J. (2012). Measuring Public Library Accessibility: A Case Study Using GIS. *Library & Information Science Research*, 34(1), 13-21.
- Research Center of the Islamic Consultative Assembly (2017). *The executive regulations on the establishment and governance of public libraries in Iran*. Retrieved November 19, 2017 from <http://rc.majlis.ir/fa/law/show/124646>. (in Persian)
- Research Deputy of University of Tehran (2018). Report on the territorial planning of Iranian public libraries: Guidelines for determining the range of services. Tehran: Iran Public Libraries Foundation (in Persian)
- Rahnama, M. R., & Aghajani, H. (2009). Analysis of Spatial Distribution of Public Libraries in the City of Mashhad. *Library and Information sciences*, 12(2), 2-28. (in Persian)
- Rattan, P. (2016). A Study of Spatial Distribution and Status of Rural-Public Library System with Special Reference to India. *International journal of library science*, 14(1), 17-38.
- Robert H. G., Clifford, N., Harris, B., & Rose, A. (2000). *The Role of Public Libraries in Local Economic Development*. Kansas University. Report No 260, 76 pages. Retrieved from <http://ipsr.dept.ku.edu/resrep/pdf/m260.pdf>
- Sadra, F., & Pashapoor, H. (2016). Fuzzy Multi-Criteria Decision Analysis of spatial models in locating Public Library Case Study: Region Four Tabriz metropolis. *Quarterly Geographical Journal of Territory*, 13(1), 93-108. (in Persian)
- Shieh, E. (1990). *Introduction to urban planning*. Publication of the University of Science & Technology, Tehran. Iran. (in Persian)
- Smith, D. M. (1986). Equity. In R. J. Johnston, D. Gregory, & D. R. Stoddart (Eds.), *The Dictionary of Human Geography* (2nd ed.). Oxford, England: Blackwell.
- Yuan, Y., Xu, J., & Wang, Z. (2017). Spatial Equity Measure on Urban Ecological Space Layout Based on Accessibility of Socially Vulnerable Groups: A Case study of Changting, China. *Sustainability*, 9(9), 122-135.
- Yücel, G. (2016). Libraries and Accessibility: Istanbul Public Libraries Case. *ICONARP international journal of architecture and planning*, 4(2), 54-72.

به این مقاله این‌گونه استناد کنید:

فصیحی، حبیب‌اله (۱۳۹۸). تحلیل دسترس‌پذیری کتابخانه‌های عمومی در منطقه ۲۰ تهران. *تحقیقات اطلاع‌رسانی و کتابخانه‌های عمومی*. ۲۵(۲)، ۲۳۳-۲۵۶.

Fasihi, H. (2019). Analyzing the Public Libraries' Accessibility in the Municipality of District 20 of Tehran. *Research on Information Science & Public Libraries*. 25(2), 233-256.